

SYMBOLER MELLEML FØLELSE OG BEGREB
– en diskussion af Psyke og Logos nr. 1, 1995, tema: Symboler.

Erik Svejgaard

Hvis det går an at udtrykke sig metaforisk, vil jeg sige, at forrige nummer med temaet symboler virker som et mind-map eller en brainstorm over ordet symbol, hvor det overlades til læseren at trække forbindelseslinierne. På knap så moderne dansk kunne man sammenligne nummeret med en samling brikker til et kludetæppe, som redaktøren, Ole Andkjær Olsen, dog gør et hæderværdigt forsøg på at hæfte sammen i sin indledning, hvor han med referencer til de enkelte artikler præsenterer nummets tema. Disse metaforer skal nu slet ikke opfattes som udtryk for en negativ vurdering. Tværtimod. At det stritter lidt til alle sider, gør faktisk nummeret mere spændende, end hvis det havde været f. eks. en rent psykologisk behandling af emnet.

Tværfaglighed

Nummeret behandler emnet symboler ud fra flere forskellige faglige indfaldsvinkler og vidt forskellige erkendelsesinteresser: fra teologi og filosofi over sprogvidenskab og litteraturvidenskab til psykologien og psykoanalysen, der som forventeligt står for hovedparten af artiklerne. Vi får afhandlet lige så mange forskellige manifestationsformer for symboler: det religiøse udtryk, ontofaniske oplevelser, den videnskabelige diskurs, litteratur, udviklingspsykologi, symptomsprog og terapeutisk samtale.

Når man læser nummeret med udgangspunkt i et enkelt fag, er denne mangfoldighed spændende i sig selv. Men det spændende i et videre perspektiv er, om det er muligt at konstituere et egentligt tværfagligt genstandsområde i beskæftigelsen med symboler. Det afhænger af, i hvilken forstand det er »det samme«, man beskæftiger sig med. Nummeret efterlader i hvert fald det indtryk, at enkeltvidenskaberne kan beriges teoretisk og praktisk af andre videnskabers forståelse og kategorisering af symboler.

Erik Svejgaard er mag. art. i nordisk filologi og har bifag i psykologi. Lektor ved Odense Katedralskole og ekstern lektor ved Center for litteraturvidenskab og semiotik ved Odense Universitet. Har skrevet bøger og artikler om litteratur og psykologi, bl.a. lærebøger i psykologi.

Når man eksempelvis arbejder med tolkning af symbolsprog i litteraturformidling og litterær pædagogik, er det en berigelse at få leveret noget materiale og en argumentation til overskridelse af den traditionelle opfattelse af metaforik eller figurativt sprog som udvendig ornamentik og stilistisk pynt, bag hvilket der skulle ligge en egentlig mening, der bare skal pakkes ud. Med dette symbolnummer i hånden kan der argumenteres vægtigt for den opfattelse, at *metaforer udgør et egentligt erkendelsesredskab af særegen beskaffenhed*, som ikke kan substitueres af andre kognitive funktioner. Og det er ikke mindre berigende for den litterære fortolkning at kunne give metaforens erkendelseseffekt et udviklingspsykologisk og psykodynamisk perspektiv.

Hvis jeg placerer mig i mit andet faglige ståsted, nemlig psykologien, synes jeg dette temanummers tværfaglighed rummer en lignende værdi. Selv om jeg ikke er kliniker, forekommer det mig, at psykiateres og terapeuters arbejde med symptomer og især sproglige dysfunktioner kunne vinde betydeligt i helhedsforståelse af patientens subjekt ved at blive sammentænkt med lingvistiske og sprogfilosofiske kategoriseringer af og teorier om symbolers status inden for helheden af sproglige udtryksformer. Hertil kan der hentes god inspiration i Hans Siggaard Jensens og Frederik Stjernfelts artikler. Det kunne måske også bidrage til, at en terapeutisk praksis, der fundamentalt er kommunikativ og interaktiv, kunne blive mere bevidst og målrettet. Når man som undertegnede beskæftiger sig med undervisning i psykologi, er det både motiverende og sammenhængsskabende at kunne lægge en erkendelsesteoretisk og æstetisk perspektivering til den traditionelle psykologis opfattelse af forskellige symbolformers betydning i kognitive og emotionelle funktioner og deres udvikling, herunder også afvigende udvikling og egentlig psykopatologi.

Et elementært spørgsmål, man må stille sig over for symbolsk sprog uanset faglig problematik, er, hvad der er denne udtryksforms særlige grundelse og effekter hos den, der udtrykker sig og dens virkning på recipienten, hvad enten vi snakker om kunst, reklame, propaganda, fantasier, drømme, neuroser, galskab eller videnskabelige diskurser. Selv om man selvfølgelig må gøre sig forskellene mellem de forskellige manifestationsformer klar, er der jo det fællestræk, at vi har at gøre med en mere indirekte, flertydig og kompleks udtryksform end det almindelige denotative sprog. Dermed er det også et sprog, der er vanskeligere at dechiffrere, hvis man vil forholde sig analytisk og fortolkende til det. For en »økonomisk« betragtning bliver symboler derfor ofte anset som en form for sprogligt ukrudt, i hvert fald når det ikke lige drejer sig om det kunstneriske eller religiøse område. Hvad er det altså for gevinster, der kan legitimere besværet?

Autismen som indfaldsvinkel

Inden jeg kommenterer, hvad der står i nummeret, vil jeg nævne en for mig at se interessant indfaldsvinkel til forståelse af symboler og metaforer, som ikke behandles eksplicit i nogen af nummerets artikler. En væsentlig del af psykologiens interesse for symboler har knyttet sig til symbolikken i psykiske afvigelsers symptombillede inden for de dominerende diagnoser neurose og psykose. Spørgsmålet er imidlertid, om ikke forståelsen af symbolsproget kunne vinde nyt land ved studiet af en på sin vis endnu mere vidtgående dysfunktion, nemlig det tilfælde, hvor anvendelse og forståelse af symboler og metaforer helt eller delvis *mangler* (og altså ikke bare klapper symbol og symboliseret sammen som i psykoserne) i en ellers forment intakt sproglig kompetence. Jeg tænker her på en diagnose, som i de senere år har været genstand for en stigende interesse, nemlig autismespektret inden for det område, der i WHO's klassifikationssystem ICD-10 kaldes gennemgribende udviklingsforstyrrelser (F84). Specielt de såkaldt højt fungerende autister og diagnosen Aspergers syndrom er i denne sammenhæng interessante, fordi de har et forment intakt sprog og normal intelligens.

I børnepsykiatrisk sprogbrug kalder man de nævnte mangler i sproget for »konkret sprog«. Et barn af denne type vil undre sig, hvis man efter en lang dag bemærker, at nu er man træt, fordi man har stået på hovedet for det hele dagen, for det mener det ikke at have observeret. Bedre bliver det ikke, hvis man fortæller, at man har hængt i en klokkestreng hele dagen og derfor har lyst til at springe over eftermiddagsteet og få sig en lille en på øjet. Mangelen på evne til at udtrykke og forstå overført betydning – også i dagligsprogets såkaldt »døde metaforer« – er bl.a. interessant at studere ud fra spørgsmålet, om den har en sammenhæng – og hvilken – med andre træk ved autismen, som f. eks. den formodede manglende evne til at forelske sig og de samspils- og kommunikationsproblemer samt adfærdsstereotyper, som nyere autismeforskning relaterer til en grundlæggende mangel på evne til at danne en »theory of mind«, d.v.s. at forestille sig at og hvad andre mennesker tænker, føler og intenderer – altså en grundlæggende mangel på empatisk evne, noget der ligner Piagets begreb om egocentrisk tænkning i den præoperationelle fase, men givetvis er udtryk for en mere grundlæggende mangel i forhold til en fuldt udviklet kognitiv og emotionel kompetence. Tilstanden er så meget mere interessant og provokerende for psykologien, som den antages at have en hjerneorganisk ætiologi og derfor ikke kan forklares udviklingspsykologisk. Jeg vender tilbage til denne problematik senere.

Jeg ser mig ikke i stand til i en kort diskussion af nummeret om symboler at gå i detaljer med hverken helheden eller enkelte artikler. I stedet har jeg valgt den indfaldsvinkel at gengive mine refleksioner over nogle grundlæggende forhold ved symbolbrugens udvikling og funktion i relation til de problemstillinger, der kommer i fokus, når nummeret læses gennem min tanke- og oplevelsesverdens optik.

Billedsymboler og figurativt sprog

Det fremgår til overflod af artiklerne, at der ikke eksisterer en konsensus om en bestemt definition af symbolbegrebet, ikke engang inden for et afgrænset område som psykoanalysen, og dermed er der heller ikke en klar afgrænsning af symbolets manifestationsformer. Symboler kan være ting, billeder, matematiske tegn, ord, kropslige fænomener og adfærd.

Den overordnede interesse, der for mig knytter sig til den snævre opfattelse af symboler som billedlige og billedsproglige symboler, er deres evne til at skabe interaktion mellem emotionelle og kognitive processer, mellem sansernes erkendelse (perception) og begrebslig abstraktion og mellem forskellige konkret sansede sagsforhold uden logisk og kategoriel sammenhæng.

Det er for mig en væsentlig opfattelse i den snævre forståelse af symboler som billeder og sproglig metaforik, at det ikke kun er det ene led, der repræsenterer det andet (som det tendentielt ligger i bl.a. den psykoanalytiske opfattelse), men at begge de led, der eksplicit eller implicit er involveret i den form for symbolik, modtager bestemmelser fra den anden (omend ikke altid i lige høj grad). Derved opstår der et tredje, en ny form for erkendelse, som ikke ligger i nogen af de to led hver for sig. (Som eksempel kan nævnes vase = stilheds brud i Keats: Ode til en græsk vase eller Eliots berømte sammenligning af aftenhimlen med en bedøvet patient på et operationsbord eller hesten som symbol på faderen i Freuds historie om Lille Hans, der tilføjer både hesten og faderen ny betydning). At der således kan skabes nye erkendelser af sammenhænge, er lige så interessant for et (post)moderne menneske, der efter sigende har mistet de store fortællinger som forståelsesramme, som den evne, de universelle symboler har til at skabe sammenhænge på langs og tværs af historien.

Virkeligheden i den symbolske erkendelse

Et illustrerende eksempel på den symbolske erkendelses subjektive betydning finder vi i Torsten Ingemann Nielsens artikel »symbol og virkelighedsnærvær«, som helt ud i sin titel signalerer en opfattelse af symbolet, som i 70-ernes strukturalistisk-semiotiske symbolforståelse (idag hedder det dekonstruktion) ville være blevet forkastet som skinbarlig idealistisk nærværsmetafysik. Artiklen forsøger at bestemme en erkendelse af form som en overvældende og intens oplevelse af virkelighed, kaldet en ontofani. Erkendelsen kan f. eks. frembringes ved, at et perciperet objekt, f. eks. en kilde eller et træ, får symbolkarakter, men er lige så vel mulig at formidle gennem symbolikken i religion, kunst og musik. Oplevelsen af »et nærvær, som er så ekstraordinært og væsentligt virkeligt, at alt andet i livsverdenen træder tilbage som komplet ordinært og uvirkeligt«, er iflg. Ingemann Nielsen hverken en immanens- eller tran-

kendens-ontologi, men netop en coincidens-ontologi. Det forstår jeg sådan, at det hverken er noget substantielt eller essentielt, der er tale om, men en erkendelse, der med sin karakter af enhedsoplevelse paradoksal nok er resultatet af et spil mellem forskel og lighed (som er symbolets og metaforens struktur), en interaktion mellem størrelser, der ikke kan reduceres til eller repræsenteres af hinanden: her kaldet det finittes og det infinites virkelighedsfære.

Jeg finder dette forsøg på at etablere en forståelse af symbolet som grundlag for erkendelse af et udvidet virkelighedsbegreb både interessant og provokerende – det sidste ikke mindst, hvis man sætter Ingemann Nielsens artikel i dialog med andre af nummerets artikler. Provokationen består i, at enhver teoretisk, analytisk og kategoriserende bestemmelse af oplevelsen pr. definition vil være reduktiv. Artiklen går således selv i rette med den monistiske rationalisme i Freuds reduktion af tilsvarende oplevelser (den oceaniske følelse) til blot en følelse og som sådan en følelse af regressiv art. Det vigtige og provokerende spørgsmål er, hvilken karakter af virkelighed og sandhed, en sådan ontofani – for slet ikke at tale om den mere omfattende hierofani, det guddommeliges tilsynekomst – kan tilskrives. Men at dens sandheds- og virkelighedskarakter subjektivt er indiskutabel, kan der findes mange eksempler på. Se eksempelvis den patos, hvormed Poul la Cour knokler med en beslægtet forståelse af det poetiske billedsprog i »Fragmenter af en dagbog« eller den mere koldsindige argumentation for lignende erkendelsers sandheds- og virkelighedskarakter i pragmatikeren William James' bog »Religiøse oplevelser«.

Torsten Ingemann Nielsens artikel er et eksempel på en grundlægende opfattelse af symbolet, som Ole Andkjær Olsen formulerer på den måde, at »symbolets funktion består i at lægge erkendemønstre ud i det ukendte med henblik på en kommende erobring...De står på grænsen mellem det kendte og det ukendte« (s. 15f) – og jeg vil tilføje: med et ben på begge sider af grænsen. Ser man på symbolets mangfoldige manifestationsformer og applikationsfelter, synes dette »ukendte« at være vanskeligt at give nærmere bestemmelser, bortset fra det forhold, at det synes ubestemmeligt ved hjælp af kategoriserende, formallogisk, abstrakt, analytisk tænkning og sprog. Det kan eksempelvis dreje sig om eksistentielle og ontologiske grundvilkår som i Ingemann Nielsens artikel eller som i mangen en lyrisk besyngelse af den store kærlighed til døden (Petrarcas sonetter til Laura f. eks.), hvor erkendelsen indebærer en overskridelse af den værens- og virkelighedsoplevelse, der formidles af den almindelige sproglige og perceptive erkendelses forskels- og afstandssættende strukturer.

Ser man på grundsymboler i billedkunsten, vil der ofte være tale om et forsøg på en helhedserkendelse, der omspænder modsætninger som materielt – åndeligt, liv – død, mandligt – kvindeligt, tyngde – vægtløshed, synligt – usynligt, mørke – lys, konkret – abstrakt.

Psykoanalysens symbolforståelse

En fremstilling som Ingemann Nielsens er i sin fænomenologiske og beskrivende form meget kongenial med den symbolske oplevelse og erkendelse selv. Det kan man derimod ikke sige om psykologiens og psykoanalysens mere (årsags)forklarende omgang med symboler. Den vil i forhold til den direkte brug og oplevelse af symboler altid føles som reduktiv. Det betyder, at det sandhedsbegreb, der eftersøges med den psykologiske tilgang, er af en anden art, end den fænomenologisk fremstillede sandhed. I psykoanalysen har sandheden status af en årsag, en strukturerende struktur.

I de artikler, der behandler symbolbegrebet i en psykoanalytisk teori-ramme får man præsenteret den klassiske psykoanalytiske opfattelse og flere forskellige eksempler på en videreudvikling og overskridelse heraf. Ifølge den klassiske freudianske opfattelse er symbolet en primærprocessuelt frembragt repræsentation af ubevidst betydning (fortrængt eller som urfantasi) med seksuelt indhold. Tolkningen er en reduktion af det symbolske udtryk med henblik på en reformulering af dets indhold i sekundærprocessprog. En væsentlig dimension i diskussionen af dette symbolbegreb har drejet sig om, hvorvidt sådanne symboler udelukkende kunne referere til en individuel livshistorie og dermed være kontekstbestemte og syntagmatisk definerede, eller de også kunne være universelle, transkulturelle og transpersonale og som sådan tolkes isoleret. Jung og delvis Stekel repræsenterer den sidste opfattelse, Freud mestendels den første indtil han endegyldigt placerer sig et sted midt imellem.

Den klassiske psykoanalytiske opfattelse reserverer symbolets referencen til ubevidste, fortrængte betydninger knyttet til individets nære livsverden: f. eks. oplevelser med fødsel, død, forældre, søskende, kønsforskelle og dertil knyttede følelser som kærlighed, had, magt og afmagt. For så vidt der er tale om almenmenneskelige oplevelser lader det sig nok forene med tanken om universelle symboler à la Jungs arketyper. Men levner denne symbolforståelse også plads til en forståelse af symbolreferencen i oplevelser (af lige så fællesmenneskelig karakter), hvor det symboliserede ikke – heller ikke i analysen – lader sig formulere i sekundærprocessens sprog uden at forsvinde som sand mellem fingrene? Jeg tænker på den tidligere nævnte symbolske erkendelse af typen ontofani, hierofani, det numinøse, det sublime. Sådanne erkendelser er referencen i et stort antal symboler inden for kunst, litteratur, religion, myter – og formentlig også i den kliniske praksis, hvis terapeuten ellers har øre at høre med.

Et bud på en psykoanalytisk forklaring vil være, at den slags symboler henviser til udviklingsmæssigt meget tidlige oplevelser fra før sprogets (den generaliserede symbolfunktion) indtræden, d.v.s. et tidspunkt i ontogenesen, hvor repræsentationen af ydre og indre virkelighed alene er visuel og sensomotorisk. Spørgsmålet om, hvorvidt der her er tale om op-

levelser, der har seksuel karakter er vel egentlig mindre væsentligt, men det skulle i så fald være i en narcissistisk form. Den ubevidste betydning vil her kunne beskrives i psykoanalytiske termer som symbiose, omnipotens, oceanisk følelse (med hensyn til sådanne oplevelser og deres udtryk se Béla Grunberger: *Vom Narzissmus zum Objekt*, Suhrkamp, 1976).

Jeg har ikke baggrund for at udtale mig om, hvor meget denne dimension i det ubevidste fylder i den kliniske praksis. Umiddelbart skulle man tro, at det primært ville være i det psykotiske, grænsepsykotiske og narcissistiske symptombillede. Når den optræder i religiøs og kunstnerisk symbolik, vil jeg kalde den »ontologisk symbolik« – en symbolik, der udtrykker et begær efter en værensdimension, der kan karakteriseres med ord som det numinøse, det sublime o.l.

I betragtning af, hvor meget dette sygdomsbillede i nyere tid har ekspanderet på de klassiske neurosers bekostning, kunne det være velbegrunderet at sætte den hertil knyttede symbolik mere i centrum, end det sker i dette nummers artikler. Det skal dog ikke kun begrundes med henvisning til en historisk ændring i sygdomsbilledet. Psykoanalysen har også altid interesseret sig for kunst, litteratur og religion. Og netop her forekommer det mig, at man i et meget stort omfang finder en symbolik, hvor symbolets funktion er at udtrykke et begær mod at opnå en erkendelse af netop denne førsproglige, præødipale, unære værensoplevelse og dertil knyttede lyst, der kun lader sig udtrykke normalsprogligt i paradoksets form eller i symbolets og metaforens osmotiske relatering af de modsætninger, som et sprogførende subjekt er bundet til at udtrykke sig i.

Den nytænkning af psykoanalysen, der for mig at se giver den klareste forståelse af det sublimes symbolik er Lacans, som i nummeret præsenteres af René Rasmussen. Uden at forklejne denne præsentations kvaliteter vil jeg dog sige, at jeg savner en præcisering og uddybning af det begreb hos Lacan, som kunne forbinde ham med nummerets interesse for billedsymbolikken, nemlig den imaginære orden. Rasmussen fokuserer på den symbolske orden, og får her fint præsenteret pointen i Lacans alternativ til en klassisk symbolforståelse, nemlig symbolets syntagmatisk bestemte, kontekstafhængige betydningsdannelse og det synspunkt, at der i symbolets henvisningskæde ikke er noget sidste henvisningspunkt, hvor repræsentationen kan falde til hvile i en sidste og oprindelig mening.

I forhold til forståelsen af det sublimes symbolik er Lacans skelnen mellem den reale, imaginære og symbolske orden og den hertil knyttede skelnen mellem behov, begær og krav af væsentlig betydning. Det, der nemlig sker med indstiftelsen af den symbolske orden (sproget) og dermed den symbolske kastration (og som foregribes i den imaginære orden), er indstiftelsen af en irreducibel værensmangel, en definitiv umuliggørelse af bevidsthedens nærvær med intra- og ekstrapyskiske objek-

ters væren. Det er et forhold, der er betinget af den differens og afstand, som det arbitrære sproglige symbol sætter mellem det betegnende og det betegnede, mellem subjekt og objekt og mellem driften og dens objekt. Til forskel herfra rummer billedsymbolet, metaforen og metonymien en lighed (analogi) og nærhed mellem symbol og symboliseret (som også på sin vis virker i den symbolske orden). Derved kan symbolet nære og imødekomme begærets illusion om at reetablere den reale ordens abolute og omnipotente værenskontinuitet i forholdet mellem subjekt og objekt. Det er et begær, der miskender sin egen oprindelse i en mangel, der er selve det begærende subjekts forudsætning. Det er en mangel, der er generatoren i selve livets differentierende processer – et begær, der ikke holder op med at artikulere sig, før døden får det sidste ord. Denne tankegang er nu heller ikke helt fremmed for Freud, som beskriver disse symbolske processer med begreberne fortætning (lighed, metafor) og forskydning (nærhed, metonymi). Og jeg vil mene, at det netop er bl.a. dette begær han forsøger at indkredse med sit begreb om dødsdriften og dens nirwana-princip i »Hinsides lystprincippet«.

Autismen og subjektets konstituering

Lacans teori om symbolfunktionens ontogenetiske udvikling kan forbindes med synspunkter i andre af artiklerne med henblik på at belyse den problemstilling, jeg tidligere formulerede: kan en udviklingspsykologisk forståelse af symbolfunktionen bidrage til forståelsen af en neurologisk betinget lidelse som autisme - og omvendt: kan den eksisterende børnepsykiatriske forståelse af autismen bidrage til en forståelse af subjektets ontogenese og symbolfunktionens rolle heri?

Jeg har ikke noget sammenhængende svar på dette spørgsmål, men flere formuleringer i artiklerne giver mig anledning til at tro, at man kan svare ja. Jeg tager udgangspunkt i de grundlæggende samspils- og kommunikationsproblemer, der karakteriserer de former for autisme, der har et formelt intakt sprog og normal intelligens. Her møder vi varierende forekomst af træk som ekkosprog, svigtende evne til at organisere intentioner i selvinitierede handlinger, ritualisering af adfærd og kommunikation, altopslugende særinteresser, konkret tænkning (svigtende evne til at bruge og forstå overført betydning som i symbolik og metaforik), periodisk forekomst af spisevægring og elektiv mutisme og som det måske mest fundamentale: grader af svigtende evne til at danne en såkaldt »Theory of mind« (evnen til at forstå at/hvad andre mennesker tænker, føler og intenderer med deres udtryk).

Det er fristende at forsøge at se en kausal sammenhæng mellem disse ting og at forsøge en udviklingspsykologisk forklaring. Og jeg tror det er farligt at undlade dette forsøg med den begrundelse, at det er et hjerneorganisk syndrom. For dermed har man jo højst sagt, at der foreligger et

organisk deficit, der er årsagen til, at visse funktioner ikke udvikles, og at denne mangel ikke er samspilsbetinget. Men dette udelukker ikke, at man ved studiet af disse mangler kan uddybe forståelsen af disse manglende funktioners grundlæggende betydning for konstitueringen af det normale subjekt, og det forklarer ikke, hvorfor autister i visse henseender udvikler normal funktionsevne. Og endelig er det et væsentligt synspunkt, at de specifikke tidlige afvigelser hos autister kan influere således på interaktionen mellem barn og plejeperson, at der i anden omgang kan foreligge et element af samspilsbetingede årsager til det samlede specifikke symptombillede.

Når man ser den angst, autister kan føle, når der kræves selvstændig handling i en uforudset situation, eller hvor vanskeligt de kan have ved at respondere adækvat på et andet menneskes henvendelse, peger det i retning af en mangel i separations- og individuationsprocessen, specielt omkring udviklingen af repræsentationen af selv og anden og interaktionen herimellem.

Disse forhold redegør Stig Poulsen for i sin artikel om »objektrelationssteoretiske synspunkter på symbolisering«. Det kunne antages, at man hos autister har at gøre med et svigt i »symboldannelse som et forsvar mod excessiv angst« (s. 137). Med henvisning til Segal skelnes der her mellem *symbolsk ækvivalering* og *symbolsk repræsentation*. Den symbolske ækvivalering beror på projektiv identificering og hævdes at ligge bag psykotiske tankeforstyrrelser (cf. Segals eksempel med patienten, der ikke skelner mellem at spille violin og onanere). Men samtidig er den symbolske ækvivalering et led i en udvikling og som sådan et nødvendigt forstadie til en egentlig symbolsk repræsentation, der gør det muligt at bearbejde angsoplevelser og konflikter som f. eks. i folkeeventyr.

Jeg mener imidlertid ikke, at autisters svigtende symbol- og metaforfunktion er den samme som i psykosen. Spørgsmålet er, om der her er tale om en mangel allerede i evnen til projektiv identificering og dermed symbolsk ækvivalering. For mennesker, som behersker den egentlige symbolske repræsentation, er den projektive identificering også en central mekanisme i interrelateringen af symbolers og metaforers to led (grundforestilling og erstatningsforestilling, abstrakt og konkret f. eks.).

Retningen for undersøgelsen af symbolfunktionens konstituering udpeges også ved artiklens henvisning til Winnicots og Milners opfattelse af spædbarnets apriori viden om et primært objekt (brystet): »det er gennem vekselspillet mellem mødet med dette objekt og oplevelsens af dets fravær at symbolfunktionen etableres« (s. 143f).

Den projektive identificerings betydning understøttes af Bions tese: »at projektiv identificering har en central rolle i spædbarnets kontakt med omverdenen og danner basis for al senere kommunikation« (s. 140). Mekanismen er tilsyneladende central i udviklingen af evnen til at repræsentere selvet og den anden, cf. også i Lacans spejlstadie (den imaginære orden): identifikationen med »den anden« som hel krop i barnets ople-

velse af spejlbilledet. I Lacans teori måtte en forståelse af autisms primære mangel knytte sig til en mangelfuld etablering af den imaginære orden og deraf følgende mangler i den symbolske ordens funktion.

Stig Poulsens artikel rummer en lang række formuleringer, der indkredser den allertidligste etablering af symbolfunktionens forformer. Det tætteste, de kommer på autisms problem, er bestemmelser af karakteristiske træk ved psykotikeres symbolbrug. Det kunne være interessant at få uddybet, hvad der er den kvalitative forskel på disse to diagnosers afvigende symbolfunktion og få præciseret det punkt i udviklingen af symbolfunktionen, hvor den afgørende afvigelse fra normalforløbet opstår. Det skulle ikke være for at forsøge en udviklingspsykologisk årsagsforklaring af autisme og psykose (en forklaring, der højst kan have begrænset gyldighed, cf. s. 148), men fordi det kan bidrage til en forståelse af autisters selv-struktur og forhold til omverdenen, og fordi det vil kunne belyse grundlæggende processer i udviklingen og udøvelsen af menneskers væren-i-verden i almindelighed.

Symboler mellem følelse og tænkning

Det for mig mest interessante og overordnede perspektiv i temanummeret om symboler er muligheden for at »forstå symbolisering som den mest fundamentale egenskab ved psyken, som går forud for og indgår i al tænkning« (s. 145). En uddybet forståelse af denne egenskab vil være et nyttigt grundlag for forståelsen af de mange forskellige, specifikke former for symbolbrug, som nummeret iøvrigt behandler. En sådan grundopfattelse af symboler er samtidig et argument for det synspunkt, at emotionel og kognitiv psykologi er to sider af samme sag. Og den opfattelse tror jeg vil kunne kvalificere megen beskæftigelse med symboler lige fra reklameanalyse til psykoterapi.